

Hermes nyt 1972

Lidt om danske mønter 1448-1648

ERIC PEHRSSON, KØBENHAVN

Når man som fagmand bliver bedt om at bestemme en dansk mønt m. h. t. konge eller værdi (pålydende), undrer man sig ofte over, at ejeren ikke selv har kunnet finde ud af det, idet det ofte sker, at begge dele tydeligt er til at læse på mønten.
Måske kan grunden til usikkerheden være brug af romertal ved angivelse af kongens nummerering og værdiangivelsen, måske de lidt fremmedartede, middelalderlige bogstaver, forkortede ord o.s.v.
I det følgende skal gennemgås forskellige mere almindeligt forekommende mønter fra de ældre konger af den oldenborgske kongestamme med redegørelse for betydningen af indskrifter, forkortelser m. v. I almindelighed vil der på en mønt fra denne periode være angivet regent og værdi, men en del undtagelser findes, ligesom en del mønter uden årstal forekommer.
En mønt har som bekendt to sider, for- og bagside. Det undrer tit begynderen, at forsiden ikke er den, hvorpå værdien er angivet, idet dette forekommer ham mest naturligt. Reglen er imidlertid, at den side, hvorpå kongens portræt, navn, eller monogram findes, er forsiden. Denne kan også være betegnet ved kongens eller rigets våben el. lign. På bagsiden finder man altså som regel værdibetegnelsen og anden indskrift.
På de allerfleste mønter fra den oldenborgske kongestamme, er kongens navn eller monogram angivet, og dette, i forbindelse med årstallet, skulle temmelig let kunne føre til en bestemmelse af mønten. Imidlertid er der flere ting, der kan besværliggøre en bestemmelse: Dels at kongen for de tidligstes vedkommende ikke er nummereret, dels at der i samme periode ikke er angivet prægeår. Endelig forekommer ofte, at årstallet er angivet uden århundredtal, således at f. eks. 1545 er skrevet som 45.
Den første gang, man på en mønt giver kongen nummer, er i 1542, på en 1 sk. fra Christian den 3., og herefter er der kun få eksempler på unummererede regenter.
Første gang en mønt forsynes med årstal er, bortset fra en middelalderlig undtagelse, i 1496 under kong Hans, på hans 3-dobbelte og enkelte nobler af guld.
Endelig skal nævnes, at udeladelse af århundredtallet kun kan volde den ukyndige vanskelighed under kongerne Christian 2., Frederik 1. og Christian 3., altså i perioden 1513 til op i 1550'erne.

CHRISTIAN DEN 1. 1448-1481.

Denne konge er udmøntningsmæssigt såre beskeden, idet han kun har 3 forskellige småmønter: Hvide i Malmø, hvide og 3 penninge i Visby på Gotland og ortuge i Stockholm. Malmø-hviden er en forholdsvis almindeligt forekommende mønt, der skulle kunne erhvervøs for en pris af mellem 25 og 100 kr., alt efter kvaliteten. Den kaldes gerne en korshvid på grund af det store kors, der deler bagsidens indskrift i fire dele. Forsiden er betegnet ved det store, kronede R, der står for Rex, konge. Efterfølgeren Johannes, altid kaldet Hans, slog også hvide, men disse er lette at skelne fra faderens, idet de har et lille, kronet h.
Derimod forveksles Christian 1.s hvide ofte med de fra Christoffer af Bayern (1440-1448), idet han også anvender det kronede R, men på hans mønter er omskriften CRISTOFER i stedet for CHRISTIERN. (Flere varianter af stavningen).

Den her afbillede hvid er fra Malmø, med flg. indskrift:

Forside: CHRISTIERN .D.G.R.D kronet R
Bagside: HON-HA-HOI-ENS skjold og kors
Christian af guds nåde (Dei gratia) konge af Danmark
Moneta Ma(l) moiens: Malmøs mønt.

HANS 1481-1513.

Under denne konge udmøntes for første gang guldmønter i Danmark, nemlig de før omtalte store, smukke nobler, samt hel- og halvgylden. Af hans sølvudmøntning vises her tre af de almindeligst forekommende stykker, nemlig skilling uden år fra København og Malmø samt korshvid fra Ålborg. Skriften er stadig i de noget »krøllede« middelalderlige bogstaver og stavningen virker vel også noget »antikveret«.

Skillingerne har på forsiden (Korssiden) samme indskrift:

IOHS-DEI-GRA-REX-DACIE

og hvor korsets arme mødes i det store skjold er indsat et lille skjold med to vandrette bjælker, det oldenborgske våben, der fortæller, at kongeslægten stammer fra Oldenburg.

Bagsideindskrifterne fortæller om udmøntningsstedet og lyder:

MONETA-NOVA-HAFNIENSIS og
MONETA-NOVA-MALMOIENS,

altså henholdsvis Københavns og Malmøs ny mønt. I midten rigsvåbnet med de tre springende løver.

Den lille hvid fra Ålborg har på forsiden det lille, kronede h og nogenlunde den samme indskrift som skillingerne i forkortet form.
På bagsiden læses:

MON-AEL-BOR-GEN.

Man kan nu og da komme ud for en stor, ret pæn sølvmønt fra Hans, den såkaldte sølvgylden. På forsiden ses en stående konge (Knud den Hellige, 1080-1086), på bagsiden rigsvåbnet med kors. Mønten er støbt og ikke autentisk, den er et rent fantasiprodukt, sandsynligvis lavet 200-300 år senere for at tilfredsstille trangen til at have en stor Hans-mønt i »thalerstørrelse«. Prisen på dette falsifikat er ikke stor, da den jo kun har værdi som kuriosum.

Kong Hans opkaldte sin søn efter sin far, og da Christian blev konge, blev han altså nr. to af dette navn. Som bekendt blev han i 1523 definitivt sat ud af spillet som Danmarks konge af sin farbroder, hertug Frederik af Holsten, og nu optræder den første med navnet Frederik som Danmarks konge. En af grundene til forvirring hos nybegynderen, når han skal bestemme en mønt, er somme tider også, at der på grund af den »indskudte« Hans i den ellers perfekte Christian-Frederik række, ikke er en almindelig nummerfølge ned gennem tiderne, således at f. eks. Christian 4 ikke efterfølges af Frederik 4 men af Frederik 3, idet ikke Hans, men hans efterfølger blev Frederik 1. Kongerækken fra 1448 til idag består altså af 10 Christian'er, 9 Frederik'er og én Hans —.

CHRISTIAN 2. 1513-1523.

Under denne konge præges for første gang herhjemme store sølvmønter, de såkaldte sølvgylden, der er af størrelse som de senere over hele Europa udbredte

thalere. Navnet thaler stammer fra de i Bøhmen prægede mønter, fremstillede i byen Joachimsthal, efterhånden »faldt Joachim af«, og thaler blev tilbage, i Danmark kaldet daler. To af de mønter fra Christian 2, der er lettest af erhverve, vises her: Skilling 1515 og skilling klipping uden år.

Indskriften på skillingen:

Forside: CHRISTIERN-DEI-GRA-REX-DACIE.
Knud den Hellige, stående på det oldenborgske våben.
Bagside: MONETA-NO-MALMO-1515
Rigsvåbnet.

Klippinge er firkantede mønter, »klippede ud«. Efter 1518 havde Christian 2 brug for en mængde penge til krig mod Sverige, og han lod derfor slå klippinge i dårligt sølv. Den her viste er slået med det samme stempel som den store, pæne skilling oven for, men jo på meget mindre blanket, der er kun plads til midterpartiet af Hellig Knuds krop på forsiden og de tre løver i rigsvåbnet på bagsiden. Denne lille, usle mønt skulle folket modtage for en fuldgod skilling, et meget veltalende eksempel på møntforringelse!

FREDERIK 1. 1523-1533.

Efter at Christian 2 var flygtet til Tyskland, sluttede jyderne sig hurtigt til Frederik 1, men med København gik det ikke så let, her måtte en belejring til. I lejren foran København blev de såkaldte »lejr-skillinge« slåede 1523, og de skal omtales her, fordi vi her møder en fra det normale afvigende indskrift, nemlig:

FREDERICUS-ELECTUS-REX-DACIE.

Frederik, udvalgt konge til Danmark, altså ikke kronet endnu, dette skete først i 1524.

På billedet ses to af denne konges mønter, en søsling København 1524 og en skilling Oslo 1526.

Søslingen har indskriften:

Forside: FRIDERICUS-REX-DANI

Desuden det kronede, oldenborgske våbenskjold.

Bagside: MONE-NOVA-HAFNIENS

Årstallet er anbragt over skjoldet med rigsvåbnet, men kun med årti-tal: Z4.

Skillingen har flg. indskrift:

Forside: FRIDERICUS-DEI-GR-REX-NORI

Desuden det oldenborgske våben.

Bagside: MONETA-NOVA-ANSLOIENSIS-Z6

Norske løve i skjold.

Mange af Frederik 1 mønter er dårligt prægede, og meget af det materiale, der udbydes på markedet, er temmelig slidt. Herved kan en bestemmelse af denne konges mønter besværliggøres i nogen grad. Her bør man huske, at hvis man kan læse kongenavnet Frederik der aldrig er med »nummerering«, skulle en forveksling med den næste Frederik, nemlig den 2., ikke kunne finde sted, idet han altid er med nummer og mønterne med årstal.

CHRISTIAN 3. 1534-1559.

Christian 2 blev 1532 indespærret for livstid på Sønderborg Slot, og hans søn, arveprins Hans døde samtidigt i Regensburg i Tyskland. Da så Frederik 1 døde 1533, rejste der sig et oprør mod at få hans søn Christian til landets konge. Det var de, som stadig var tro mod den indespærrede Christian 2, og ønskede ham på tronen igen, der rejste sig under anførsel af grev Christoffer af Oldenburg, opstanden fik derfor navnet »Grevens fejde«, og den varede så længe, at Christian 3 først blev kronet 1536.

Fra denne konge vises 1 mark 1535, Roskilde og 4 skilling 1535, København.

Indskriften på marken:

Forside: CHRISTIAN-D-G-E-REX-DACIE
Kongens hoftebillede omgivet af 15-35.
Bagside: MONETA-NOVA-REGNI-DACI: Det danske riges ny mønt.
Rigsvåbnet.

Indskriften på 4 skillingen:

Forside: CHRISTIANUS-D-G-ELECT-REX-DA
Kongens hoftebillede.
Bagside: MONTRA-NOVA-ROSCILDNS
Rigsvåbnet, omgivet af 3-5 (1535).

Som det ses, har kongen bart hoved, idet han endnu ikke var kronet, ligesom hans titel er udvalgt konge.

En af de nemmeste mønter at få fat i fra Christian 3 er vel 1 skillingen 1557, som ses her. Kongen er nu nummereret med 3, men årstallet er stadig angivet med tiere alene: 57. En ny ting ses også på denne mønt: Møntmesterens mærke. Ovenover 1 skilling ses et lille, trefliget blad, som er møntmester Poul Fechtels mærke. Han var mester i tiden 1541-1565, stedet hvor mønten er slået, er Sct. Klara kloster, der var beliggende omkring hvor gaderne Møntergade - Gl. Mønt skærer hinanden.

FREDERIK 2. 1559-1588.

Vi er nu nået så pas ned i tiden, at det er meget lettere at bestemme mønterne. Indskrifterne er lettere læselige og bogstaverne er som i vore dage.

Billedet viser en marken 1561, der er en ret almindelig mønt i denne type. Indskriften viser nu en meget udvidet titel:

Forside: FREDERICUS-Z-D-G-DANIE

Bagside: NORWEGIE-SLAVO-GOTOR-Q-REX,
altså: Frederik 2., af guds nåde Danmarks, Norges, Slavernes og Gothernes konge.
(Q står for que, en såkaldt efterhængt konjunktion, og betyder således og mellem de to sidste ord).

Møntmærket er stadig Poul Fechtels og stedet Sct. Klare kloster. At mønten er så forholdsvis almindelig (Nationalmuseet har op mod 100 varianter af den), beror på, at den i tidsrummet 1563-1576 er slået med uændret årstal 1563, hvad der er en interessant forklaring på:

> »Årsagen hertil må være, at folk ikke skulle tro, at det var en krigsmønt, der år for år stadig blev ringere og ringere i holdighed og vægt, hvilket den heller ikke blev i modsætning til de firkantede markstykker. Der antages at være udmøntet op mod 1 million stk. med årstal 1563«.
>
> H. Hede.

På 8 skillingen herunder ses et andet møntmærke: Et rigsæble. Det står for Poul Gulden, der virkede fra 1582 til 1585 på møntsmedjen på Frederiksborg Slot.

CHRISTIAN 4. 1588-1648.

Nogle af denne konges mest populære mønter er vel nok »hebræerne«, hvorpå med hebræiske tegn læses navnet »Jahve«. Det mystiske og rebusagtige har åbenbart tiltalt Christian 4, der jo også anbragte den velkendte indskrift på Runde Tårn med de samme hebræiske tegn i. På mønterne betyder indskriften »Gud er retfærdig dommer«. Der er slået dobbelt, enkelt, halv og kvart ducat i guld, to, en og fire skilling i sølv med dette krims-krams på. Illustrationen viser for- og bagside af tomarken samt ducaten 1647.

Christian 4 yndede at eksperimentere med mønternes udseende og slog mange forskellige typer, hvor af en hel del desværre er uopnåelige for samlerne p.g.a. deres sjældenhed. En lille, morsom mønt er den her viste 4 solidi (skilling) med elefant fra 1603. Den var vist nok beregnet til »kaste i grams mønt« ved hyldningen i Hamburg. I samme type findes en 8 solidi.

Opdagelsen af de rige, norske sølvminer satte gang i udgivelsen af store brugsmønter, og fra 1624 og frem efter finder vi en dejlig række specier fra Danmark, Norge og Glückstadt. Illustrationen viser en dansk specie 1627 samt for- og bag-

side af to norske specier fra 1648 og 1639. Som en hentydning til de store sølvfund i tvillingriget har mønterne indskriften:

BENEDICTIO-DOMINI-DIVITES-FACIT

hvilket udlagt er: Herrens velsignelse gør rig.

Følgende store, smukke mønt er den såkaldte »Corona Danica«, dobbeltkronen fra 1619, med majestæten i fuld magt og vælde. Over kronen på bagsiden læses kongens forkortede valgsprog:
R(egna) F(irmat) P(ietas), fromhed styrker rigerne, i folkemunde, med en hentydning til kongens eventyrlige pengeforbrug, gjort til: Riget fattes penge.

RIGHOLDIGE UDVALG
i frimærker fra SKANDINAVIEN
og EUROPA udsendes

Se nærmere side 21—22

De næste to mønter er slået for Glückstadt, det er specie 1623 og 8 skilling 1642, man ser lykkens gudinde, stående på jordkloden.

FRIMÆRKER·MØNTER
HERMES
i Klosterstræde·Tlf 11 09 00

For til slut at give en lille oversigt over Christian 4's mindre mønter og deres forskellighed bringes en afbildning af 16 mønter, nemlig fra oven tv.: Dreiling uden år, hvid 1602, søsling 1624, skilling 1619, 2 sk. 1618, 4 sk. 1618, 6 sk. 1629, 8 sk. 1620, 8 sk. 1622, 8 sk. 1625, 12 sk. 1624, 16 sk. 1644, 24 sk. 1624, mark 1607, samt halvkrone 1621 og 1624.

